

УДК 323.3:28-058.3(470+571):355.48

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-10>

"Джихад за рознарядкою": інструменталізація ісламу в російській державній політиці під час війни проти України

Анотація. У статті розглядаються механізми залучення мусульманської громади Російської Федерації до ийпідтримки так званої "спеціальної військової операції" (СВО) проти України. Особлива увага приділяється інструменталізації ісламу як ідеологічного ресурсу, використаного Кремлем для легітимації агресії. Досліджено трансформацію стосунків держави з мусульманськими регіонами, зокрема з Чечнею, Татарстаном, Дагестаном та іншими, починаючи з 2010-х років, коли іслам почав відігравати роль у конструюванні так званих "традиційних цінностей". Аналізується діяльність основних духовних управлінь (муфтіятів), які, попри внутрішню конкуренцію, демонструють високий рівень лояльності до державної політики. Окрема увага приділена практикам тиску на ісламське духовенство, а

Андрій Стародуб,
кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник,
Інститут української
археографії
та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН
України

Andriy Starodub,
Candidate of Historical Sciences,
Senior
Researcher, M. S. Hrushevsky
Institute
of Ukrainian Archaeography and
Source Studies

ORCID: 0000-0003-3464-3533
andriystarodub@gmail.com

також розбіжністю між декларативною "повагою" до ісламу і фактичними утисками мусульман, зокрема – через політично вмотивовані заборони релігійної літератури. У статті показано, що риторика джихаду (священної війни) використовується лише фрагментарно і переважно локально, у той час як більшість муфтіятів обмежується більш формальними лоялістськими заявами. Тож висновується, що спроба надати війні "сакрального характеру" в ісламському контексті має винятково інструментальний характер і не знаходить реального відгуку в ширшій мусульманській спільноті РФ.

Ключові слова: Росія, іслам, мусульмани, джихад, СВО, духовні управління, муфтії, Чечня, пропаганда, релігія і держава.

«Jihad by Directive»: Instrumentalization of Islam in Russian State Policy During the War Against Ukraine

Abstract. The article examines the mechanisms of involvement of the Muslim community of the Russian Federation in supporting the so-called "special military operation" (SMO) against Ukraine. Particular attention is paid to the instrumentalization

of Islam as an ideological resource used by the Kremlin to legitimize aggression. The transformation of the state's relations with Muslim regions, in particular with Chechnya, Tatarstan, Dagestan and others, since the 2010s, when Islam began to play a role in the construction of so-called "traditional values", is studied. The author analyzes the activities of the main spiritual administrations (muftis), which, despite internal competition, demonstrate a high level of loyalty to state policy. Particular attention is paid to the practices of pressure on Islamic clergy, as well as the contradiction between the declarative "respect" for Islam and the actual oppression of Muslims, in particular through politically motivated bans on religious literature. The article shows that the rhetoric of jihad (holy war) is used only fragmentarily and mostly locally, while most muftis confine themselves to more formal loyalist statements. It is concluded that the attempt to give the war a "sacred character" in the Islamic context is exclusively instrumental and does not find a real response in the wider Muslim community of the Russian Federation.

Keywords: Russia, Islam, Muslims, jihad, SMO, muftis, spiritual administrations, Chechnya, propaganda, religion and state.

Постановка проблеми. У сучасній політичній стратегії Кремля іслам відіграє суперечливу роль – з одного боку, як "союзник" у просуванні "традиційних" цінностей, з іншого – як об'єкт контролю, маніпуляцій і репресій. Цей подвійний підхід особливо виявляється у ставленні до мусульманських громад усередині Російської Федерації та в офіційній риториці на зовнішній арені. Попри декларовану повагу до ісламу, на практиці Кремль активно застосовує вибіркові інструменти тиску, дискредитації та інституційного розділення релігійного середовища, що спрямовані на консолідацію влади та нейтралізацію можливих центрів спротиву. В умовах тривалої агресії проти України та поглиблення авторитарних тенденцій у РФ проблема інструменталізації ісламу та подвійних стандартів у політиці щодо мусульманських громад набуває особливої актуальності. Питання про межі релігійної автономії, ступінь державного контролю, а також реакцію мусульманського світу на дії Кремля потребують глибокого та критичного осмислення.

Стан дослідження теми. Тема взаємодії російської влади з мусульманськими громадами перебуває у фокусі досліджень багатьох експертів, однак переважають фрагментарні підходи, які розглядають окремі аспекти – такі як радикалізація окремих ісламських груп, іслам та Північному Кавказі або державна політика щодо релігій. У працях Гіларі Пілкінгтон, Галіна Ємельянова [Pilkington & Yemelianova, 2003], Шайрін Хантер [Hunter, 2004], Марлен Ларюель [Ларюель, 2022], Грега Сіменза, Марата Штеріна, Еріка Шираєва [Simons et al., 2023] та низки інших дослідників висвітлюються ідеологічні трансформації в РФ (починаючи з 1990-х рр.) та роль ісламу в конструюванні державної ідентичності. Водночас комплексне осмислення політики Кремля щодо мусульманського населення в контексті війни проти України, легітимації агресії через релігійну риторику, а також впливу внутрішньої релігійної політики на міжнародний імідж РФ на сьогодні залишається недостатньо опрацьованим.

Також малодослідженою залишається реакція самих мусульманських громад на використання ісламу у військово-політичному дискурсі, що створює потребу у міждисциплінарному аналізі цього феномену.

Виклад основного матеріалу. Кремль має багаторівневу зацікавленість у підтримці з боку мусульманської громади. Зокрема, республіки з переважно мусульманським населенням до останнього часу відігравали ключову роль у забезпеченні електоральної стабільності путінського режиму. Шість основних мусульманських регіонів – Чечня, Інгушетія, Дагестан, Кабардино-Балкарія, Татарстан і Башкортостан – демонстрували найвищий рівень лояльності до влади. В обмін на це Кремль дозволяв їм зберігати певні культурні та правові особливості [Kulaga, 2021; Ларюэль, 2022].

З 2010-х років, після переходу російського режиму до консервативної ідеології, взаємозв'язок держави з мусульманськими громадами ще більше зміцнів [Alaverdov, 2020]. У цьому контексті іслам почали розглядати як союзника Кремля в просуванні так званих "традиційних цінностей". Зокрема, муфтії Татарстану Каміль Самігуллін став одним із ключових ідеологів змін до Конституції РФ, спрямованих на закріплення традиційної моделі сім'ї як "союзу чоловіка та жінки" [Антонов, 2020].

Як офіційна пропаганда, так і підконтрольні муфтіяти активно поширюють ідею, що іслам є однією з релігій, до якої російська влада ставиться з особливою шаную та надає всебічну підтримку [Почта, 2019; Сагітова, 2023]. Ця теза підкріплюється, зокрема, твердженнями про вирішення на найвищому рівні питань, пов'язаних із будівництвом нових мечетей, яких критично бракує, особливо в Москві.

Очевидно, що реальна політика Кремля щодо мусульманських громад суттєво відрізняється від офіційно декларованої. Практичні заходи та неpubлічні кроки влади нерідко суперечать риториці про "особливу шану" до ісламу. Терміни, що активно використовуються в офіційних дискурсах – зокрема, "традиційний" та "нетрадиційний" іслам, – здебільшого слугують інструментом для репресій проти представників ісламського духовенства та організацій, які, на думку спецслужб, є "підозрілими".

Яскравим прикладом цього є ситуація з організацією "Хізб ут-Тахрір", яка у більшості країн світу не визнана терористичною, проте в Російській Федерації дістала саме такий статус. Її прихильники стикаються з жорсткими переслідуваннями, отримуючи непропорційно суворі тюремні вироки лише за приналежність до організації [Доклад "Меморіала", 2022].

Політика Кремля щодо релігійної літератури відзначається хаотичністю та часто має відверто антимусульманський характер. Яскравим прикладом цього стало внесення 29 серпня 2022 року до Федерального списку екстремістських матеріалів перекладу хадісів Сахіх аль-Бухарі – одного з найавторитетніших зібрань ісламських текстів. Жодна інша країна у світі не визнавала збірники хадісів "екстремістськими". Лише після протестів Ради муфтіїв РФ та різкої

реакції Рамзана Кадірова російська влада була змушена переглянути це рішення [Баласян, 2022].

Систематичні випадки приниження мусульман у державних структурах, зокрема в пенітенціарній системі, залишаються недостатньо висвітленими в медіа, що дозволяє російським посадовцям уникати відповідальності. Зокрема, зафіксовано численні випадки, коли адміністрація виправних установ конфісковувала у в'язнів Коран, примушувала їх вживати їжу, заборонену ісламськими приписами, а також здійснювала інші акти зневаги до їхніх релігійних переконань [Саримова, 2022]. Ймовірно, демонстративна образа з боку командирів релігійних почуттів двох мусульман таджицького походження стала однією з основних причин інциденту з десятками загиблих та поранених, що стався 15 жовтня 2022 року на військовому полігоні в Белгороді [Арні, 2022].

Подібне ставлення простежується і в діях правоохоронних органів. Поліція та спецслужби регулярно проводять рейди в мечетях під час релігійних свят та обов'язкової п'ятничної молитви (джума-намазу). Найрезонансніші випадки масових затримань мусульман у 2023–2024 роках відбулися саме під час п'ятничних богослужінь, що є обов'язковими для всіх повнолітніх чоловіків-мусульман [ОМОН забрав посетителей мечети в Котельниках..., 2023].

Попри всі ці тенденції, Кремль активно використовує тезу про свою "особливу шану" до ісламу не лише у внутрішній політиці, а й у риториці на міжнародній арені. Російська влада позиціонує себе як держава, що захищає релігійні почуття мусульман, на відміну від країн Заходу, де нібито толеруються акти осквернення ісламських святинь, зокрема – Священного Корану. "Це святиня для мусульман і для всіх інших є святиною. Ми знаємо, що в інших країнах чинять інакше – не поважають релігійні почуття людей і ще кажуть, що це не злочин", – заявив, зокрема, В. Путін під час відвідування мечеті у Дербенті 28 червня 2023 року [Путин заявил о недопустимости..., 2023]. У РФ справді демонстративно переслідують осіб, яких звинувачують у порушенні над Кораном, як у випадку так званої "справи Журавля". Проте за низкою подібних акцій в Європі, найімовірніше, стоять саме російські спецслужби. З високою ймовірністю ФСБ також причетна до підтримки антимусульманських настроїв у Москві та організації блюзнірських антиісламських акцій, що дозволяє владі маніпулювати мусульманською спільнотою, застосовуючи одночасно методи "батога і пряника".

Важливим елементом кремлівської політики самостійності та прихильності до концепції "багатополярного світу" є демонстрація "особливих" зв'язків Росії з мусульманським світом. У перше десятиліття правління Путіна підхід РФ до мусульманських країн залишався суперечливим. З одного боку, Кремль активно "розв'язував" проблему ісламського радикалізму всередині країни, посилюючи контроль над мусульманськими релігійними центрами та обмежуючи їхню діяльність. З іншого боку, намагання зміцнити відносини з мусульманськими державами не змогли усунути взаємну недовіру. І в Москві, і в мусульманських столицях такі ініціативи здебільшого сприймали як демонстративний жест,

покликаний створити ілюзію дружби та викликати "ревності" у Заході. З 2005 року РФ має статус спостерігача в Організації ісламського співробітництва, але це не привело до помітних зрушень у відносинах із мусульманськими країнами чи до принципового покращення відносин із головним фінансовим спонсором цієї організації – Саудівською Аравією [Мелашенко, 2014].

Після 2014 року Москва неодноразово намагалася продемонструвати, що мусульманський світ підтримує її дії, зокрема окупацію Криму та війну проти України. Однією з ключових пропагандистських тез, спрямованих на мусульманське населення РФ, стало твердження, що "жодна мусульманська" або "жодна арабська" країна не запровадила санкцій проти Росії.

Проте реальні та практичні прояви підтримки Москва отримувала переважно від Ірану – шийтської теократичної держави – та Сирії, де до кінця 2024 року влада залишалася в руках алавітів. У сунітському світі алавітів нерідко не визнають мусульманами, розглядаючи їх як окрему релігійну групу, що поєднує елементи ісламу та доісламських вірувань. Ця специфіка сама по собі ускладнювала діалог РФ із провідними сунітськими країнами, багато з яких перебувають у геополітичному протистоянні з Іраном. Росія також намагається довести, що давнє шийтсько-сунітське протистояння не є перешкодою для співпраці. Наприклад, у листопаді 2022 року засідання російсько-іранської міжурядової комісії було проведено не в Москві, а в Грозному, що мало символічне значення. Однак ефективність таких жестів викликає сумніви як у контексті відносин із сунітськими країнами, так і щодо їх впливу на настрої мусульманського населення (90% якого є сунітами) всередині РФ.

Хоча іслам не передбачає централізованої релігійної ієрархії, в Росії функціонують формалізовані духовні управління (ДУ, муфтіати), які виконують адміністративні функції та взаємодіють із державою. Незважаючи на спроби Кремля створити єдину адміністративну структуру для контролю над ісламом у РФ, цього так і не вдалося досягти через конкуренцію між татарськими та кавказькими муфтіятами, а також особисті конфлікти між їхніми лідерами.

Водночас, усі ключові муфтії демонструють абсолютну лояльність до влади, що мінімізує ризики дестабілізації мусульманських громад.

На сьогодні існує кілька десятків самостійних духовних управлінь, більшість із яких входять до чотирьох основних централізованих організацій:

Центральне духовне управління мусульман Росії (ЦДУМ) (Уфа) – найбільш давня структура, що існує ще з радянських часів. Її очолює Верховний муфті Талгат Таджуддін [*"Муфтий Святой Руси"...*, 2023], відомий своєю ексцентричною поведінкою та скандальними заявами, які викликають критику серед російських мусульман. Зокрема, у листопаді 2022 цей діяч назвав Росію "*справжнім Божим халіфатом*", у якому збережені традиційні цінності, а представники різних національностей і релігій живуть у мирі" [*Верховный муфтий назвал Россию...*, 2022].

Духовне управління мусульман РФ (ДУМ РФ) (Москва) – створене у 1994 році, очолюється Равілем Гайнутдіном, який також керує Радою муфтіїв Росії (СМР). Він намагався стати лідером мусульман у РФ "номер 1", однак не зміг

зберегти домінуючий вплив навіть у Татарстані [Силантьєв, 2020].

Координаційний центр мусульман Північного Кавказу (КЦМ СК) – до серпня 2024 року очолювався Ісмаїлом Бердієвим із Карачаєво-Черкесії, чий реальний вплив був обмежений через архаїчні погляди, етнічну строкатість регіону та домінування там суфізму. Його наступником став муфті Чечні Салах Межієв, якого називають "кишеньковим муфтієм" Рамзана Кадірова і який також не має серйозного авторитету серед ісламського духовенства РФ [Севрюк, 2024].

Духовне зібрання мусульман Росії (ДСМР) – створене у 2016 році, очолюється колишнім муфтієм Чувашії Альбіром Кргановим. Це наймолодша і найбільш активна організація, чий лідер найбільш чутливий та оперативний у реакціях на зміни в політичній кон'юктурі [*Советский традиционалист*" и *"религиозный бюрократ"*..., 2023].

Після 24 лютого 2022 року російські муфтії публічно окреслили свою позицію щодо війни в Україні. Загалом вона є цілком лояльною до офіційної політики Кремля, хоча містить певні відмінності в трактуванні того, наскільки конкретно цей збройний конфлікт можна вважати "джихадом".

Так, голова ЦДУМу Талгат Таджуддін заявив, що "щиро підтримує рішення про проведення спеціальної військової операції для захисту населення, демілітаризації та усунення загрози відродження нацизму" [*Заявление расширенного пленума Шура-ЦДУМ...*, 2022]. Він видав спеціальну фетву (богословський висновок), у якій проголосив загиблих під час бойових дій у складі Збройних сил Росії, зокрема в ході "спеціальної військової операції" на Донбасі та в Україні, шахідами [*Фетва Меджлиса совета улемов ЦДУМ...*, 2022].

Муфті ДСМРу Альбір Крганов повністю підтримав війну Росії проти України, наголосивши, що "мусульмани повинні бажати перемоги своїй Вітчизні" [Крганов, 2022]. Водночас він не демонстрував власної ініціативи в тому, щоб відкрито називати цю війну джихадом, обмежуючись розпливчастими фразами.

Муфті Чечні Салах Межієв одним із перших висловився щодо цього питання. Вже 27 лютого 2022 року він заявив, що чеченські військові, які беруть участь у бойових діях на території України, "перебувають на шляху Аллаха" [*Муфтий ЧР объяснил действия в Украине...*, 2023]. Він порівняв їх зі сподвижниками пророка Мухаммеда, які "воювали у складі ефіопської армії проти її противників під командуванням християнина". Пізніше, під час круглого столу в Держдумі 29 березня, Межієв заявив, що проти Росії воюють "фашисти, нацисти, сатаністи, ЛГБТ-спільнота, ваххабіти та інші "чорні шайтани"", тож усі мусульмани, загиблі у цій війні, будуть визнані шахідами [*Духовные лидеры: "Надо уничтожить их до конца..."*, 2022].

16 березня 2022 року лідери основних муфтіятів Російської Федерації зробили спільну заяву на підтримку війни проти України, назвавши її "вимушеним заходом" для захисту Росії від загрози застосування "ядерної та біологічної зброї з боку країн НАТО" [*Заявление лидеров мусульманских религиозных организаций Российской Федерации*, 2022]. Вони закликали

мусульман захищати "інтереси своєї Батьківщини у спілкуванні зі співвітчизниками з інших країн" і "давати відсіч усім, хто намагається очорнити подвиг наших братів". Також було проголошено, що "всі мусульмани, хто з вірою в Аллаха загинув, виконуючи свій обов'язок із захисту Батьківщини – Російської Федерації, своїх громадян, є шахідами".

Єдиним серед лідерів централізованих муфтіятів, хто не підписав цю заяву, став голова ДУМу РФ Равіль Гайнутдін. Це, ймовірно, свідчить про його несхвалення (як богослова) визначення війни як "священної" для мусульман, однак аж ніяк не про незгоду із самою військовою агресією. Проте Р. Гайнутдін "компенсував" таку свою позицію низкою інших заяв політичного характеру. Він неодноразово наголошував, що російські мусульмани підтримують президента Володимира Путіна в його політиці та бажають йому перемоги. Крім того, він підкреслював, що весь ісламський світ нібито "із розумінням ставиться до рішення нашого президента. Вони чекають на перемогу російської політики та абсолютно не зацікавлені у гегемонії лише однієї держави та створенні однополярного світу" [*Российские мусульмане заявили о тотальной поддержке Путина на Украине...*, 2022].

Підконтрольні муфтіяти також підтримали восени 2022 року проведення часткової мобілізації, однак апелювали, переважно до громадянських, а не релігійних почуттів [*"Всё – от Аллаха": мусульманам Татарстана разрешили участвовать в частичной мобилизации*, 2022]. А в окремих регіонах (наприклад – в Інгушетії) [*Пацифистское высказывание обернулось для ингушского имама вызовом в военкомат*, 2022] місцевій владі та спецслужбам доводилося навіть застосовувати тиск на тих релігійних діячів, які воліли "відмовчатись" і уникнути прямої підтримки дій російської влади.

У подальшому тема СВО як "джихаду" продовжувала періодично просувалася переважно керівництвом Чеченської Республіки та підконтрольними йому муфтіями. Проте попри активну діяльність Рамзана Кадірова, який претендує на роль "головного протектора" всіх мусульман РФ, ці зусилля дали доволі скромні результати. Більшість ісламського духовенства Росії, включно з тими, хто у березні 2022 року підписав заяви, що тією чи іншою мірою визнавали війну "джихадом", обмежується демонстрацією лояльності до влади та загальною підтримкою мусульман, які беруть участь у бойових діях [*Мечеть увековечит память героя России Нурмагомеда Гаджимагомедова*, 2025].

Водночас російське вторгнення в Україну не було визнане джихадом жодним авторитетним ісламським богословом за межами РФ. Навпаки, у мусульманському світі воно здебільшого розглядається як політичний конфлікт, далекий від релігійних принципів справедливої війни. Багато впливових ісламських лідерів наголошує, що джихад передбачає боротьбу за захист мусульманських земель, а не участь у військових кампаніях немусульманської держави, що прагне розширення своїх територій [Laruelle, 2022]. Зокрема, колишній муфтії Духовного управління мусульман України "Умма" Саїд Ісмаїлов зазначив: "Вони (російські муфтії) роблять заяви, які з точки зору

ісламу абсолютно абсурдні. Як, наприклад, що війна Росії проти України – це нібито джихад, що це нібито війна, яка робиться заради Всевишнього Аллаха" [Жоден справжній мусульманин не може служити в армії РФ... 2022].

Висновки

– Кремль задовго до початку "Спеціальної військової операції" активно інструменталізував іслам як частину ідеологічного арсеналу для легітимації зовнішньої агресії, зокрема через концепт "захисту традиційних цінностей". Однак, окрім певних "точок дотику" у взаєминах російської влади та мусульман РФ, залишається велика кількість суперечностей, готовність вирішувати які з боку держави є імітаційною. Незважаючи на офіційну риторику про повагу до ісламу, мусульмани в РФ системно зазнають дискримінації та репресій, що викриває лицемірство російської релігійної політики.

– Лояльність ключових мусульманських духовних управлінь до нинішнього російського режиму не відображає глибокої його підтримки серед мусульманського населення. Підпис муфтіїв під заявами про те, що "спеціальна військова операція" є "джихадом"Є, можна інтерпретувати як додаткову "клятву вірності" з боку лідерів громади, щодо настроїв якої в Кремлі не було впевненості.

– Визначення російсько-української війни як "джихаду" лишається елементом вибіркової, переважно підтримуваної окремими політичними лідерами (насамперед – керівництвом Чеченської Республіки) пропаганди, без значного впливу на загальнонаціональний рівень. При цьому, хоча релігійна риторика та цілеспрямовані заяви ісламського духовенства не стали суттєвим фактором, що вплинув на збільшення кількості добровольців для участі у війні, однак активна "провоєнна" позиція окремих духовних лідерів, імовірно, справляє вплив на рівень мотивації певної частини військовослужбовців ЗС РФ – віруючих мусульман.

– Зусилля Кремля щодо налагодження зв'язків із мусульманським світом, попри певні успіхи, не компенсують глибокої кризи довіри як усередині країни, так і на міжнародному рівні. А загалом, спроби використання "ісламського фактору" для виправдання СВО сприяло активізації давніх дискусій щодо неприпустимості апеляції до релігії як інструменту для виправдання агресії та насильства.

– Цілком імовірно, що лідери офіційних муфтіятів будуть задіяні в формуванні "образа Победы в СВО" після її закінчення – причому на рівні співмірному з тим, що фіксувався на етапах, коли їх використовували для виправдання вторгнення та проведення масової мобілізації.

Бібліографічні посилання

"Всё – от Аллаха": мусульманам Татарстана разрешили участвовать в частичной мобилизации. Указ Владимира Путина изучили эксперты ДУМ РТ. (2022, Сентябрь 25). Интернет-издание "116.py" <https://116.ru/text/religion/2022/09/24/71681612/>

- "Муфтий Святой Руси". Эксперты объяснили, почему Талгат Таджуддин разжигает войну против Украины. (2023, Ноябрь 21). ИдельУрал. Реалии. <https://www.idelreal.org/a/32630802.html>
- "Советский традиционалист" и "религиозный бюрократ" Альбир Крганов. (2023, Сентябрь 19). ИдельУрал. Реалии. <https://www.idelreal.org/a/32589432.html>
- Антонов, К. (2020, Январь 30). Конституции хотят добавить духовности. Муфтий Татарстана предложил закрепить "традиционные ценности" в основном законе. *Коммерсант*. <https://www.kommersant.ru/doc/4235335>
- Арни, А. (2022, Октябрь 16). Бойня на белгородском полигоне: что известно. *DW.com*. <https://www.dw.com/ru/bojna-na-belgorodskom-poligone-cto-izvestno/a-63455310>
- Баласян, Л. (2022, Август 30). "Сахих аль-Бухари" внесен в список экстремистских книг. *Коммерсант*. <https://www.kommersant.ru/doc/5536646>
- Верховный муфтий назвал Россию настоящим "божьим халифатом". (2022, Ноябрь 15). <https://tass.ru/obschestvo/16328951>.
- Доклад "Мемориала". (2022). Политзаключённые и политические репрессии в России в 2022 году. <https://memopzk.org/analytics/politzaklyuchyonnye-i-politicheskie-repressii-v-rossii-v-2022-godu/>
- Духовные лидеры: "Надо уничтожать их до конца... Никакой Украины не должно быть!". (2022, Март 30). "Бизнес-газета Онлайн". <https://www.business-gazeta.ru/article/545068>
- Жоден справжній мусульманин не може служити в армії РФ – звернення шейхів. (2022, Липень 20). Релігійно-інформаційна служба України. https://risu.ua/zhoden-spravzhnij-musulmanin-ne-mozhe-sluzhiti-armiyi-rf-zvernennya-shejhiv_n130998
- Заявление лидеров мусульманских религиозных организаций Российской Федерации. (2022, Март 16). Сайт Координационного Совета мусульман Северного Кавказа. <https://kcmsk.ru/novosti/zajavlenie-liderov-musulmanskih-religioznyh-organizacij-rossijskoj-federacii/>
- Заявление расширенного пленума Шура-ЦДУМ 24 февраля 2022. (2022, Февраль 24). Сайт ЦДУМ. <https://cdum.ru/news/44/11232/>
- Крганов, А. (2022, Март 11). "Мусульмане должны желать победы своему Отечеству!". *Бизнес-газета Онлайн*. <https://www.business-gazeta.ru/article/542737>
- Ларюэль, М. (2022). Ислам в России. Поиск баланса между безопасностью и интеграцией. https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/laruelle_russie_islam_ru_2021.pdf
- Малашенко, А. (2014). Российские мусульмане в международном контексте. *Россия в глобальной политике*, 6. <https://globalaffairs.ru/number/Rossiiskie-musulmanev-mezhdunarodnom-kontekste---1720>
- Мечеть увековечит память героя России Нурмагомеда Гаджимагомедова" (2025, Февраль 10). ИА "IslamNews". <https://islamnews.ru/2025/2/10/mechet-uekovechit-pamyat-geroya-rossii-nurmagomeda-gadzhimagomedova>
- Муфтий ЧР объяснил действия в Украине с точки зрения религии. (2022, Февраль 27). ИА "Чечня Сегодня". <https://chechnyatoday.com/news/353369>

- ОМОН забрал посетителей мечети в Котельниках и принудительно отправил их в военкомат. (2023, Октябрь 22). Новая Газета–Европа. <https://novayagazeta.eu/articles/2023/10/22/sotrudniki-omon-zabrali-posetitelei-mecheti-v-kotelnikakh-i-prinuditelno-otpravili-ikh-v-voenkomat-news>
- Пацифистское высказывание обернулось для ингушского имама вызовом в военкомат. (2022, Октябрь 12). Кавказский узел. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/382002>
- Почта, Ю. (2019). Религия и политика в постсоветской России (на примере мусульманского фактора). *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология*. (Т. 21). 4, 620–632.
- Путин заявил о недопустимости оскорбления религиозных чувств граждан. (2023, Июнь 28). Интерфакс. <https://www.interfax.ru/russia/909369>
- Российские мусульмане заявили о тотальной поддержке Путина на Украине. Главный муфтий России Гайнутдин заявил, что мусульманский мир желает победы Путину на Украине. (2022, Май 22). ИА "News.ru". <https://news.ru/society/rossijskie-musulmane-zayavili-o-totalnoj-podderzhke-putina-na-ukraine/>
- Сагитова, Л. (2023). Российский ислам и актуальные вызовы современности. *Историческая этнология*. (Т. 8). 1, 150–157.
- Саримова, Л. (2022). "Мусульмане в неволе": пытки едой, запрет Корана и социализация бывших заключенных. ИА "Татар-информ". <https://www.tatar-inform.ru/news/musulmane-v-nevole-pytki-edoi-zapret-korana-i-socializaciya-byvsix-zaklyucennyx-5877120>
- Севрюк, П. (2024). "Карманный муфтий Кадырова". Новый глава Координационного центра мусульман Северного Кавказа. *Кавказ. Реалии*. <https://www.kavkazr.com/a/karmannyj-muftiy-kadyrova-novyy-glava-koordinatsionnogo-tsentra-musuljman-severnogo-kavkaza/33143123.html>
- Силантьев, Р. (2020). Тафсирная война муфтиев. Зачем Гайнутдин атаковал своего татарстанского коллегу. *Независимая газета-Религии*. https://www.ng.ru/ng_religii/2021-04-20/11_506_war.html
- Фетва Меджлиса совета улемов ЦДУМ РФ 25 марта 2022. (2022, Март 25). Сайт ЦДУМ. <https://www.cdum.ru/news/44/11265/>
- Alaverdov, E. (2020). The Politicization of Islamic Society in Post Soviet Russia. *Journal of Education Culture and Society*, 11(1), 303–311.
- Hunter, Sh. (2004). Islam in Russia: The Politics of Identity and Security. *The Politics of Identity and Security*. Abingdon-on-Thames: Routledge. <https://www.routledge.com/Islam-in-Russia-The-Politics-of-Identity-and-Security-The-Politics-of-Identity-and-Security/Hunter/p/book/9780765612830?srsltid=AfmBOorkgEBCUCTtQjPf1dMNSHdGf5FFm2xDCTFr3HIP45uoWoifaYtU>
- Kulaga, M. (2021). *Securitization of Islam in Russia*. <https://tdhj.org/blog/post/securitization-russia-islam/>
- Laruelle, M. (2022). *Russia at War and the Islamic World How Russian Muslims and the Middle East Are Dealing with the War*. <https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/dgris/Etude%20de%20fond%20n%C2%B02%20-%20Russia%20at%20war%20and%20the%20Islamic%20world.pdf>

- Pilkington, H., & Yemelianova, G. (Ed). (2003). *Islam in Post-Soviet Russia*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203217696>
- Simons, G., Shterin, M., & Shiraev, E. (Ed). (2023). *Islam in Russia: religion, politics and society*. Boulder, (Col.): Lynne Rienner Publishers.

References

- "Muftij Svyatoj Rusi". *Eksperty obyasnili, pochemu Talgat Tadzhuiddin razzhigaet vojnu protiv Ukrainy* [Experts explained why Talgat Tadzhuiddin is inciting war against Ukraine]. (2023, Nojabr 21). IdelUral.Realii. <https://www.idelreal.org/a/32630802.html> [in Russian].
- "Sovetskij tradicionalist" i "religioznyj byurokrat" Albir Krganov ["Soviet traditionalist" and "religious bureaucrat" Albir Krganov]. (2023, Sentjabr 19) IdelUral. Realii. <https://www.idelreal.org/a/32589432.html> [in Russian].
- "Vsyo – ot Allaha": musulmanam Tatarstana razreshili uchastvovat v chastichnoj mobilizaciiyu. Ukaz Vladimira Putina izuchili eksperty DUM RT ["Everything is from Allah": Tatarstan Muslims allowed to participate in partial mobilization. Vladimir Putin's decree studied by experts of the DUM RT]. (2022. Sentjabr 25). Site "116.ru". <https://116.ru/text/religion/2022/09/24/71681612/> [in Russian].
- Alaverdov, E. (2020). The Politicization of Islamic Society in Post-Soviet Russia [The Politicization of Islamic Society in Post-Soviet Russia]. *Journal of Education Culture and Society*, 11(1), 303–311.
- Antonov, K. (2020, Janvar 30). Konstitucii hotyat dobavit duhovnosti. Muftij Tatarstana predlozhit zakrepiť "tradicionnye cennosti" v osnovnom zakone [They Want to Add Spirituality to the Constitution. The Mufti of Tatarstan Proposed to Enshrine "Traditional Values" in the Basic Law]. *Kommersant*. <https://www.kommersant.ru/doc/4235335> [in Russian].
- Arni, A. (2022, Octjabr 16). Bojnya na belgorodskom poligone: chto izvestno [Slaughter at the Belgorod training ground: what is known]. *DW.com*. <https://www.dw.com/ru/bojna-na-belgorodskom-poligone-cto-izvestno/a-63455310> [in Russian].
- Balasyan, L. (2022, August 30). "Sahih al-Buhari" vnesen v spisok ekstremistskih knig [Sahih al-Bukhari added to list of extremist books]. *Kommersant*. <https://www.kommersant.ru/doc/5536646> [in Russian].
- Doklad "Memoriala" [Memorial's report]. (2022). Politzaklyuchyonnye i politicheskie repressii v Rossii v 2022 godu. <https://memopzk.org/analytics/politzaklyuchyonnye-i-politicheskie-repressii-v-rossii-v-2022-godu/> [in Russian].
- Duhovnye lidery: "Nado unichtozhat ih do konca... Nikakoj Ukrainy ne dolzhno byt!" [Spiritual leaders: "We must destroy them completely... There should be no Ukraine!"]. (2022, Mart 30). *Biznes-gazeta Online*. <https://www.business-gazeta.ru/article/545068> [in Russian].
- Fetva Medzhliisa soveta ulemov CDUM RF 25 marta 2022 [Fatwa of the Majlis of the Council of Ulema of the Central Muslim Spiritual Directorate of the Russian Federation, March 25, 2022]. (2022, Mart 25). Site CDUM. <https://www.cdum.ru/news/44/11265/> [in Russian].

- Hunter, Sh. (2004). *Islam in Russia: The Politics of Identity and Security*. The Politics of Identity and Security.
- Krganov, A. (2022, Mart 11). "Musulmane dolzhny zhelat pobedy svoemu Otechstvu!" ["Muslims must wish victory for their Fatherland!"]. *Biznes-gazeta Online*. <https://www.business-gazeta.ru/article/542737> [in Russian].
- Kulaga, M. (2021). *Securitization of Islam in Russia*. <https://tdhj.org/blog/post/securitization-russia-islam/>
- Laruelle, M. (2022). *Russia at War and the Islamic World How Russian Muslims and the Middle East Are Dealing with the War*. <https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/dgris/Etude%20de%20fond%20n%C2%B02%20-%20Russia%20at%20war%20and%20the%20Islamic%20world.pdf>
- Laryuel, M. (2022). *Islam v Rossii. Poisk balansa mezhdu bezopasnostyu i integraciej* [Islam in Russia: Finding a Balance between Security and Integration]. https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/laruelle_russie_islam_ru_2021.pdf [in Russian].
- Malashenko, A. (2014). Rossijskie musulmane v mezhdunarodnom kontekste [Russian Muslims in the International Context]. *Rossiya v globalnoj politike*, 6. <https://globalaffairs.ru/number/Rossiiskie-musulmanev-mezhdunarodnom-kontekste---1720> [in Russian].
- Mechet uvekovechit pamyat geroya Rossii Nurmagomeda Gadzhimagomedova*. (2025, Fevral 10). IA "IslamNews". <https://islamnews.ru/2025/2/10/mechet-uvekovechit-pamyat-geroya-rossii-nurmagomeda-gadzhimagomedova> [in Russian].
- Muftij ChR obysnil dejstviya v Ukraine s točki zreniya religii* [Mufti Chr explained the actions in Ukraine from a religious perspective]. (2022, Fevral 27). IA "Chechnya Segodnya". <https://chechnyatoday.com/news/353369> [in Russian].
- OMON zabral posetitelej mecheti v Kotelnikah i prinuditelno otpravil ih v voenkomat* [OMON took away visitors to a mosque in Kotelniki and forcibly sent them to the military registration and enlistment office]. (2023, Octjabr 22). Novaya Gazeta-Europe. (<https://novayagazeta.eu/articles/2023/10/22/sotrudniki-omon-zabrali-posetitelei-mecheti-v-kotelnikakh-i-prinuditelno-otpravili-ikh-v-voenkomat-news> [in Russian].
- Pacifistskoe vyskazyvanie obernulos dlya ingushskogo imama vyzovom v voenkomat* [A pacifist statement resulted in a summons to the military registration and enlistment office for an Ingush imam]. (2022, Octjabr 12). Kavkazskij uzal. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/382002> [in Russian].
- Pilkington, H., & Yemelianova, G. (Ed). (2003). *Islam in Post-Soviet Russia*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203217696>
- Pochta, Yu. (2019). Religiya i politika v postsovetsoj Rossii (na primere musulmanskogo faktora) [Religion and politics in post-Soviet Russia (using the Muslim factor as an example)]. *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Seriya: Politologiya*. (T. 21), 4, 620–632. [in Russian].
- Putin zayavil o nedopustimosti oskorbleniya religioznyh chuvstv grazhdan* [Putin said it is unacceptable to insult citizens' religious feelings]. (2023, Ijun 28). Interfax. <https://www.interfax.ru/russia/909369> [in Russian].

- Rossijskie musulmane zayavili o totalnoj podderzhke Putina na Ukraine. Glavnyj muftij Rossii Gajnutdin zayavil, chto musulmanskij mir zhelaet pobedy Putinu na Ukraine* [Russian Muslims have spoken out about their total support for Putin in Ukraine. Russia's Chief Mufti Gajnutdin said that the Muslim world wants Putin to support Ukraine]. (2022, May 22). IA "News.ru". <https://news.ru/society/rossijskie-musulmane-zayavili-o-totalnoj-podderzhke-putina-na-ukraine> [in Russian].
- Sagitova, L. (2023). Rossijskij islam i aktualnye vyzovy sovremennosti [Russian Islam and Current Challenges of Our Time]. *Istoricheskaya etnologiya*. (T. 8), 1, 150–157 [in Russian].
- Sarimova, L. (2022). "Musulmane v nevole": pytki edoj, zapret Korana i socializaciya byvshih zaklyuchennyh ["Muslims in Captivity": Food Torture, Banning the Koran, and Socialization of Former Prisoners]. IA "Tatar-inform". <https://www.tatar-inform.ru/news/musulmane-v-nevole-pytki-edoi-zapret-korana-i-socializaciya-byvsix-zaklyucennyx-5877120> [in Russian].
- Sevryuk, P. (2024). "Karmannyj muftij Kadyrova". Novyj glava Koordinacionnogo centra musulman Severnogo Kavkaza ["Kadyrov's Pocket Mufti." New Head of the Coordination Center of Muslims of the North Caucasus]. *Kavkaz. Realii*. <https://www.kavkazr.com/a/karmannyj-muftij-kadyrova-novyy-glava-koordinatsionnogo-tsentra-musuljman-severnogo-kavkaza/33143123.html> [in Russian].
- Silantev, R. (2020). Tafsirnaya vojna muftiev. Zachem Gajnutdin atakoval svoego tatarstanskogo kollegu [Tafsir war of the muftis. Why Gainutdin attacked his Tatarstan colleague]. *Nezavisimaya gazeta-Religii*. https://www.ng.ru/ng_religii/2021-04-20/11_506_war.html [in Russian].
- Simons, G., Shterin, M., & Shiraev, E. (Ed). (2023). Islam in Russia: religion, politics and society Boulder, (Col.): Lynne Rienner Publishers.
- Verhovnyj muftij nazval Rossiju nastoyashim "bozhim halifatom"* [The Supreme Mufti called Russia a true "God's Caliphate"]. (2022, Nojabr 15). TASS. <https://tass.ru/obschestvo/16328951> [in Russian].
- Zayavlenie liderov musulmanskih religioznych organizacij Rossijskoj Federacii* [Statement by the leaders of Muslim religious organizations of the Russian Federation]. (2022, Mart 16). Sait Koordinacionnogo Soveta musulman Severnogo Kavkaza. <https://kcmk.ru/novosti/zajavlenie-liderov-musulmanskih-religioznych-organizacij-rossijskoj-federacii/> [in Russian].
- Zayavlenie rasshirennogo plenuma Shura-CDUM 24 fevralya 2022* [Statement of the extended plenum of Shura-CDUM February 24, 2022]. (2022, Fevral 24). Site CDUM. <https://cdum.ru/news/44/11232/> [in Russian].
- Zhoden spravzhnij musulmanin ne mozhe sluzhiti v armiyi RF – zvernennya shejhiv* [A true Muslim cannot serve in the Russian army – the sheikhs' conversion]. (2022, Lypen 20). Religijno-informacijna sluzhba Ukrajiny. https://risu.ua/zhoden-spravzhnij-musulmanin-ne-mozhe-sluzhiti-armiyi-rf--zvernennya-shejhiv_n130998 [in Ukrainian].